АНОТАЦІЯ

Браницька М.М. Навчання розуміння усного мовлення дітей з аутизмом. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 01 Освіта/Педагогіка за спеціальністю 016 Спеціальна освіта. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, МОН України, Кам'янець-Подільський, 2020.

Дисертаційне дослідження присвячене проблемі навчання розумінню усного мовлення дітей з аутизмом. Проаналізовано стан розробленості проблеми у загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі з метою узагальнення теоретичного матеріалу; визначено поняття імпресивного мовлення; проаналізовано процес його формування в онтогенезі та у дітей з аутизмом і супутніми порушеннями; досліджено стан сформованості імпресивного мовлення у молодших школярів з аутизмом; визначено критерії та показники рівнів розуміння усного мовлення; розроблено, апробовано та підтверджено ефективність програми, спрямованої на навчання розумінню усного мовлення учнів другого класу з аутизмом; розроблено комп'ютерні ігри для навчання за напрямками розробленої програми; проаналізовано результати співпраці батьків, дітей та учителів у навчальному процесі.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці методики дослідження рівня розуміння усного мовлення дітьми молодшого шкільного віку; визначенні критеріїв та показників сформованості рівнів імпресивного мовлення у молодших школярів; розробці та апробації програми для навчання учнів другого класу з аутизмом розумінню усного мовлення; розробці комп'ютерних ігор для навчання за описаною програмою; можливості використання матеріалів дисертаційного дослідження корекційними педагогами, учителями, батьками з метою навчання дітей з аутизмом розумінню усного мовлення та подальших досліджень.

У дисертації узагальнено теоретичну інформацію стосовно визначення поняття та структури імпресивного мовлення, його зв’язку та впливу на розвиток експресивного. Описано рівні розвитку розуміння мовлення дітьми з аутизмом; стан фонематичних процесів; розуміння граматичних структур та зв’язків; взаємозв’язок з пам’яттю; досвід, потреби та інтереси дітей на різних вікових етапах; зацікавленість та мотиваційна сфера; сприймання невербальних засобів комунікації як факторів, що впливають на формування імпресивного мовлення.

Встановлено, що рівень розуміння мовлення впливає на подальше формування експресивного мовлення та навчальну діяльність. Потрібно навчитися розуміти зміст почутого за допомогою правильно проаналізованих слів та речень з метою подальшого синтезу. Це пов’язано з тим, що оволодіння мовленнєвою діяльністю не надає шаблонів, що допоможуть комунікувати повною мірою. Описано, що однією з умов якісного розуміння інформації є правильне сприймання невербальних засобів комунікації, у яких закодовано додаткову інформацію. Наголошено, що імпресивне мовлення дітей з аутизмом розвивається повільніше, ніж у дітей із типовим розвитком та має свої особливості. Водночас, розуміння усного мовлення залежить від супутніх порушень. Встановлено, що діти з аутизмом також мають труднощі розуміння невербальних засобів комунікації та прихованого змісту, що негативно впливає на соціалізацію та засвоєння власного життєвого досвіду.

Досліджено, що у дітей зі складними порушеннями розвитку у складі яких є аутизм, спостерігається значне сповільнення мовленнєвого розвитку або відсутність вербального спілкування. Визначено, що від структури порушення залежать особливості імпресивного мовлення, зокрема, на його якість істотно впливає рівень інтелекту та мовлення. З огляду на індивідуальні особливості дітей виникає потреба організації цілеспрямованого навчання розумінню усного мовлення. Теоретичний аналіз літературних джерел вказує на те, що в розроблених навчальних програмах для дітей з особливими освітніми потребами не надається достатньої уваги

таким напрямкам, як: розуміння складних інструкцій; сприймання прихованого змісту; розуміння невербальних засобів комунікації; зменшення впливу складних порушень на формування імпресивного мовлення.

З урахуванням наявних методик вивчення стану мовленнєвої діяльності дітей з аутизмом, розроблено завдання для експериментального дослідження рівня розуміння мовлення. Одержані результати молодших школярів з аутизмом та складними порушеннями співставляли із рівнем розуміння мовлення дітьми з нормотиповим розвитком. За результатами констатувального експерименту визначено критерії та показники рівнів розуміння мовлення дітьми молодшого шкільного віку. Розроблено анкети для батьків та вчителів, з метою комплексного вивчення особливостей імпресивного мовлення дітей з аутизмом молодшого шкільного віку. У процесі анкетування отримано інформацію про стан розуміння усного мовлення дітьми з аутизмом, труднощі у процесі спілкування, форми, у яких діти краще сприймають інформацію.

За результатами констатувального експерименту, у дітей з аутизмом виявлено низку труднощів комунікативної діяльності загалом, сприймання і аналізу почутої інформації, зокрема. Встановлено, що найбільш складними для розуміння дітьми з РСА є прихований зміст та невербальні засоби комунікації. Водночас, виявлено недостатній рівень розуміння складних інструкцій та простих текстів, що є однією з причин виникнення проблем засвоєння нової інформації. Визначено, що від рівня інтелекту залежить розуміння мовлення. У зв’язку із цим, найгірші результати показали діти зі складними порушеннями (РСА та ІП). Сприймання ними інформації є значно обмеженим та вибірковим. З урахуванням одержаних результатів констатувального експерименту було виділено три рівні розуміння мовлення: високий, середній, низький. Якісний аналіз результатів дослідження дозволив визначити загальні особливості імпресивного мовлення, властиві усім учасникам експерименту із аутизмом: недостатнє розуміння та використання прийменників; труднощі сприймання груп слів за значенням; нерозуміння

складних інструкцій; буквальне сприймання почутого; недостатнє розуміння невербальних засобів комунікації, зокрема, емоцій та інтонацій. За допомогою анкет визначили, що батьки знають особливості своїх дітей, співпрацюють із спеціалістами та забезпечують комплексність навчання. Учителі використовують різні методи для полегшення сприймання навчального матеріалу, проте не завжди усвідомлюють особливості розуміння інформації дітьми з аутизмом та їх причини. Серед особливостей імпресивного мовлення молодших школярів дорослі виділяють: низьку зацікавленість дітей у процесі спілкування; неповноцінне виконання почутих інструкцій; обмежений обсяг словника ускладнює розуміння мовлення дорослих; труднощі формулювання власних висловлювань; відсутність у мовленні займенника «Я»; не сприймання гумору, іронії; труднощі розуміння просторових відношень.

У процесі формувального експерименту розроблено навчальну програму з розвитку розуміння усного мовлення для учнів другого класу з аутизмом із реалізацією визначених умов впровадження. Програма базується на загальних дидактичних принципах з урахуванням психофізіологічних, психолінгвістичних та психологічних закономірностей розвитку. Обґрунтовано зміст та методи диференційованого навчання за окремими програмами для учнів з РСА і ТПМ; РСА та ІП, що допомогло прослідкувати залежність стану імпресивного мовлення від рівня інтелекту і мовлення. Узагальнено та описано завдання для роботи за програмою, визначено структуру заняття, спрямовану на оптимізацію та адаптацію освітнього процесу. Підібрані методи навчання враховували індивідуальні особливості дітей з аутизмом. Розроблено та впроваджено в навчальний процес комп’ютерні ігри, визначені правила роботи з ними. Доведено, що однією з умов реалізації навчальної програми є тісна співпраця дітей, батьків та вчителів.

Експериментальне впровадження навчальної програми допомогло покращити розуміння мовлення за визначеними напрямками: сприймання та

виконання складних інструкцій; розуміння прийменників; розуміння присвійних займенників та груп слів за значенням; сприймання сленгових слів та виразів; розуміння фразеологізмів; сприймання змісту почутого тексту; розуміння жестів; сприймання та розрізнення емоцій. Результатом цілеспрямованого навчання з дотриманням усіх умов є підвищення рівня розвитку імпресивного мовлення дітей із складними порушеннями, у структурі яких аутизм. Це демонструє її результативність та доцільність використання.

Якісний аналіз результатів допоміг узагальнити труднощі розуміння усного мовлення з урахуванням структури порушення. Доведено, що доцільно враховувати індивідуальні особливості у виборі методів навчання та у процесі роботи. Визначено, що для покращення розуміння усного мовлення дітьми з аутизмом потрібно: використовувати різноманітне унаочнення; проводити словникову роботу; використовувати стимули з урахуванням інтересів та структури РСА; збільшити тривалість процесу закріплення; навчання проводити систематично та комплексно; стимулювати активність; коригувати довільну регуляцію поведінки.

За результатами експериментального дослідження отримано практичне підтвердження впливу рівня розвитку інтелекту на сприймання усного мовлення. Рівень розуміння мовлення дітьми експериментальної групи зріс у 1,5 – 2 рази, зменшилась кількість учнів із низьким рівнем, що підтверджує результативність розробленої програми. Водночас, у школярів контрольної групи спостерігалося лише незначне покращення.

Виділено низку проблем і труднощів співпраці учасників навчального процесу, зокрема: діти не працюють із батьками у повному обсязі та не сприймають їх, як учителя; неправильне дозування інформації батьками; зниження активності у співпраці протягом усього навчання; недотримання порад та інструкцій; нерегулярне відвідування занять; незацікавленість учителів у нових знаннях; учні в класі демонструють нижчий рівень знань, ніж індивідуально.

Ключові слова: імпресивне мовлення, складні порушення, діти з аутизмом, інтелектуальні порушення, тяжкі порушення мовлення, затримка психічного розвитку, навчальна програма, рівні розуміння усного мовлення.

ABSTRACT

Branytska M.M. Teaching children with autism oral speech comprehension. – Qualification scientific paper in the form of a manuscript.

Thesis for a Doctor of Philosophy Degree in the field of 01 Education/Pedagogy in speciality 016 Special education – Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kamianets-Podilskyi, 2020.

The thesis is devoted to the problem of teaching children with autism oral speech comprehension. In general and special psychological and pedagogical literature the elaboration of the problem has been analyzed to summarize theoretical material; the concept of impressive speech has been defined; the process of its formation in the ontogeny and in children both with autism and the accompanying disorders has been analyzed; the state of formation of the impressive speech in primary schoolchildren with autism has been investigated; the criteria and indices of levels of oral speech comprehension have been determined; the program aimed at teaching the second form pupils with autism oral speech comprehension has been developed and tested and its efficiency has been proved; computer games for teaching according to the program areas have been developed; the results of parent, pupil and teacher cooperation in the teaching-learning process have been analyzed.

The practical value of the obtained results lies in developing the research methodology for determining the level of oral speech comprehension by children of the primary school age; singling out the criteria and indices of the levels of impressive speech formation in the primary pupils; developing and testing the program for teaching second form pupils with autism oral speech comprehension; introducing computer games for teaching according to the described program; applying the results of the dissertation by correctional teachers, school teachers,

parents to teaching children with autism oral speech comprehension and to further research.

The thesis summarizes the theoretical information dealing with the definition and structure of the impressive speech, its connection to and influence on the development of the expressive speech. The levels of development of speech comprehension by children with autism, the phonematic processes; grammar structures and links comprehension; interconnection with memory; experience, needs and interests at different age stages; involvement and motivational sphere; taking the nonverbal means of communication as factors influencing the formation of impressive speech have been described.

It has been found out that the level of speech comprehension influences the further formation of the expressive speech and learning activity. It is necessary to learn how to comprehend the content of what has been heard with the help of the correctly analyzed words and sentences for further synthesis. It relates to the fact that speech activity acquisition does not provide patterns helping to communicate fully. It has been indicated that one of the conditions of effective information comprehension is the correct perception of nonverbal means of communication in which additional information is coded. It has been emphasized that the impressive speech of children with autism develops slower than it happens with normally developing children and has its own peculiarities. At the same time, oral speech comprehension depends on accompanying disorders. It has been determined that children with autism also have difficulties with understanding nonverbal means of communication and implicit content that influences negatively their socialization and acquisition of life experience.

It has been investigated that children with complex developmental disorders involving autism demonstrate considerable slowing down of speech activity or absence of verbal communication. It has been found out that peculiarities of impressive speech depend on the structure of a disorder. In particular, the quality of the impressive speech is strongly influenced by the level of intellect and speech.

Taking into consideration the individual nature of children there comes the need to organize a purposeful teaching oral speech comprehension. Theoretical analysis of literature demonstrates that the introduced educational programs for children with special educational needs do not include such points as understanding complex instructions; perception of the implicit content; understanding of the nonverbal means of communication; decreasing the influence of complex disorders on the formation of the impressive speech.

With the consideration of diagnostic methodologies for researching speech activity of children with autism tasks for experimental investigation of the level of speech comprehension have been developed. The received results of the primary pupils with autism and complex disorders were compared to the level of speech comprehension of children with normal and typical development. The results of the constative experiment allowed to specify the criteria and features of the levels of speech comprehension by the primary schoolchildren. Questionnaires for parents and teachers aimed at a complex characterization of impressive speech of primary schoolchildren with autism have been developed. Surveying provided information about comprehension of oral speech by children with autism, difficulties occurring in communication and forms of better comprehension of information.

The results of the constative experiment showed some difficulties of communication in general as well as perception and analysis of the received information in particular. It has been determined that hidden content and nonverbal means of communication are the most complicated for comprehension by children with autism spectrum disorder (ASD). At the same time insufficient level of understanding complex instructions and simple texts as one of the reasons for arising problems dealing with new information perception has been found out. It has been specified that the level of intellect predetermines speech comprehension. In this respect the worst results were shown by children with ASD and intellectual disorders (ID). These children comprehend information in a restricted and selective way. Taking into consideration the results of the constative experiment three levels of speech comprehension have been singled out: high, medium and low. The

qualitative analysis of the research results specified general features of the impressive speech, characteristic of all autistic participants of the experiment: insufficient comprehension and use of prepositions; difficulties in comprehending groups of words according to the meaning; inability to understand easy instructions; direct comprehension of the information received by ear; partial understanding of the non-verbal means of communication, emotions and intonation in particular.

Questionnaires determined that parents knew the characteristic features of their children, cooperated with specialists and provided the complexity of teaching. Teachers use different methods to make comprehension of the learning material easier, but they do not always realize how children with autism understand information and what are the reasons of such understanding. Among the characteristic features of the primary school children impressive speech the adults single out the following: low interest of children in the process of communication; incomplete performance of instructions they were given orally; the limited vocabulary complicates understanding of the adults' speech; difficulties in formulating their utterances; absence of the pronoun "I" in speech; inability to comprehend humor and irony; difficulties in understanding space relations.

In the process of the molding experiment, a new syllabus dealing with oral speech comprehension development for the second form pupils with autism has been introduced. The syllabus presupposed realization of the determined conditions of implementation. The program is based on the general principles of didactics with consideration of psychophysiological, psycholinguistic and psychological patterns. The content and methods of differentiated teaching based on certain programs for children with ASD and severe speech disorders (SSD), ASD and ID have been explained. It helped to trace how the state of the impressive speech depends on the level of intellect and speech. Tasks based on the program have been generalized and described; the structure of a lesson aimed at optimization and adaptation of the educational process has been specified. The chosen methods of teaching have taken into account individual characteristics of

children with autism. Computer games have been developed and introduced into the teaching process, the rules of working with them have been determined. It has been proved that close cooperation of children, parents and teachers is one of the conditions for the syllabus realization.

The experimental introduction of the syllabus helped to improve speech comprehension according to certain directions: perception and following complex instructions; comprehension of prepositions; comprehension of possessive pronouns and groups of words in relation to their meaning; slang words and phrases comprehension; phraseologism comprehension; content comprehension of the received text; gesture comprehension; perception and differentiation of emotions. The result of the aimed teaching with the account of all conditions is increasing the level of development of impressive children with complex disorders with autism in their structure. It demonstrates its performance and appropriateness of use.

The qualitative analysis of the results helped to generalize the difficulties in oral speech comprehension with the account of the disorder structure. It has been proved that individual features have to be taken into account while choosing methods of teaching and working. It has been determined that to improve oral speech comprehension by children with autism one has to use illustrations, do vocabulary work, use stimuli with the account of interests and structure of ASD, prolong the duration of the consolidation process; conduct teaching systematically and comprehensively; stimulate the activity, correct the arbitrary regulation of behavior.

Being based on the results of the experimental research, it has been proved in practice that the level of intellect development influences oral speech comprehension. The level of speech comprehension by children in the experimental group has increased in 1,5 – 2 times, the number of pupils with the low level has decreased, proving the effectiveness of the introduced program. At the same time pupils of the control group have showed only minor improvement.

In a teaching-learning process, some problems and difficulties of cooperation between participants have been singled out. They are as follows: children do not work with parents to the full extent and do not respond to them as to a teacher; parents do not provide appropriate portions of information; cooperation activity decreases during the whole learning process; advice and instructions are not followed; classes are attended irregularly; teachers are not interested in the new knowledge; pupils demonstrate a lower level of knowledge in class than individually.

Key words: impressive speech, complex disorders, children with autism, intellectual disorders, severe speech disorders, mental developmental delay, syllabus, levels of oral speech comprehension.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті в періодичних наукових виданнях інших держав

1. Branytska M. Ways of Acquisition and Comprehension of Implicit Meaning by Primary Schoolchildren with Autism. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science.* RS Global Sp. z O.O. Poland 2020. 7(28). doi:10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7288 P. 62–66.

Статті у наукових виданнях,

включених до переліку наукових фахових видань України

2. Свідерська М.М. Розвиток імпресивного мовлення при нормальному онтогенезі та розладах спектру аутизму. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* Київ : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2016. Вип. 32. Ч. 2. С. 120–125.

3. Свідерська М.М. Характеристика процесу розуміння усного мовлення як структурного елементу імпресивного мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): зб. наук. праць / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова.* Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2017. – Вип. 9. В 2-х т., том 1. С. 222–232.

4. Свідерська М.М. Розуміння усного мовлення дітьми молодшого шкільного віку. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського. Педагогічні науки : зб. наук. пр. / за ред. проф. Т. Степанової.* Миколаїв : МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2017.– №3 (58). С. 331–335.

5. Свідерська М.М. Погляди батьків та вчителів на розуміння мовлення молодшими школярами з аутизмом. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): зб. наук. праць / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова.* Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2018. Вип. 11. С. 273–282.

6. Свідерська М.М. Стан сформованості рецептивного мовлення в молодших школярів із комплексними порушеннями психофізичного розвитку. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: наук. журнал / голов. ред. А. А. Сбруєва.* Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. № 8 (82). С. 246–256.

7. Свідерська М.М. Методика дослідження сприймання зверненого мовлення молодшими школярами з аутизмом. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М.П.Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2018. Вип. 35. С. 71–75.

8. Свідерська М.М. Програма розвитку розуміння мовлення учнями другого класу з комплексними порушеннями психофізичного розвитку. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць / за ред. О.В. Гаврилова, В.М. Синьова*. Кам’янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2019. Вип. 14. С. 270–279.

Публікації, що додатково відображають наукові результати

9. Браницька М.М. Розуміння невербальних засобів комунікації дітьми з аутизмом. *Virtus: Scientific Journal / Editor-in-Chief M.A. Zhurba* №34, 2019. P. 64.

10. Свідерська М.М. Використання засобів альтернативної комунікації у процесі навчання дітей з аутизмом. *Досвід і проблеми організації соціальної та життєвої практики учнів і студентів на засадах компетентнісного підходу до освіти (до 25-річчя Наукової школи педагогіки та психології життєтворчості) : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (12-13 жовтня 2018 року, м.Запоріжжя) / За наук. ред. А.Г. Шевцова. Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2018. С. 203–204.

11. Свідерська М.М. Аналіз особливостей внутрішнього мовлення як спільного елемента експресивного та імпресивного мовлення. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів.* – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. Вип. 16. Т. 1. С. 130–131.

12. Свідерська М.М. Сприймання прихованого змісту учнями молодших класів. *Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю / Збірник наукових праць.* Херсон: Вид-во ФОП Вишемирський В.С., 2018. С. 139–143.

13. Свідерська М.М. Пасивний словник як умова розвитку особистості дитини. *Актуальні питання наступності дошкільної і початкової освіти: збірник матеріалів IV Міжнародної науково – практичної конференції / Кам'янець – Подільський національний університет імені Івана Огієнка, кафедра теорії та методик дошкільної освіти*. Київ: Міленіум, 2018. С. 242–244.

14. Свідерська М.М. Роль емоційної складової у процесі сприймання мовлення. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів.* Кам'янець-Подільський :

Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. Вип. 17. Т. 1. С. 224 с.

15. Браницька М.М. Залучення батьків до процесу навчання молодших школярів з аутизмом розумінню усного мовлення. Proceedings of the 1st International Symposium on Intellectual Economics, Management and Education, (September 20, 2019). Vilnius Gediminas Technical University. Vilnius: Vilnius Gediminas Technical University, 2019. P. 396.